

ÚJVÁRY GÁBOR – GÉCZI RÓBERT

AZ ELBÁTÓL VORKUTÁIG MAGYAROK ÉS MAGYARORSZÁGI NÉMETEK SZOVJET HADIFOGSÁGBAN, KÉNYSZERMUNKÁN ÉS A GULÁG-ON*(Magyar Napló Kiadó Kft., Budapest, 2017. 281 o. ISBN: 978-615-5721-04-5)*

A GULAG-GUPVI emlékévé egyik eseménye volt a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Márvány-termében 2016. február 25–26-án megtartott tudományos tanácskozás, melynek tanulmányok formájába szerkesztett anyagát jelentette meg Budapesten 2017-ben a VERITAS Történelemkutató Intézet a *Veritas Könyvek* című sorozatban. A konferenciát a kommunizmus áldozatainak emléknapjára időzítették, és az emlékévé jegyében a VERITAS Történelemkutató Intézet szervezte.

Menczer Erzsébet konferencián elhangzott köszöntője előzi meg az írásokat. A szerkesztő a kötetben szereplő tanulmányokat négy tematikai egységbe sorolta, a besorolás szempontja vélhetően az egyes témákban szereplő területek földrajzi elhelyezkedése volt. Véleményem szerint tanácsosabb lett volna Bognár Zalán írásával nyitni a tanulmányok sorát, ugyanis az abban szereplő alapvető fogalombeli magyarázatok elengedhetetlenek a témában járatlan olvasó számára. (Megjegyzendő, hogy a konferencián Bognár Zalán előadása hangzott el elsőként.) Továbbá Stark Tamás írását célszerűbb lett volna záró tanulmányként elhelyezni a kötetben, ugyanis a téma nem szorosan a fogságba esés körülményeivel és magával a fogsággal foglalkozik, hanem a magyar emigráció fogolymentő tevékenységével, annak nemzetközi visszhangjával és eredményeivel. A két említett áthelyezésével mintegy keretet kaphatott volna a kötet.

Az első tematikai egység a Románia, Erdély területén zajlott elhurcolásokat taglalja. A bevezető tanulmány Benkő Levente *Magyarok és németek internálása 1944 őszén Romániában* című írása, a romániai magyarság és németiség 1944-es internálását tárgyalja. Az internálás előzményei egészen 1943-ig nyúlnak vissza. Ekkor hangzott el a kijelentés, hogy „a magyarokat meg kell büntetni!” Románia átállását (1944. augusztus 23.) követően az erdélyi magyarság helyzete megváltozott. A Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt a magyarság kollektív bűnösségét hirdette. Megszaporodott a magyarelles atrocitások száma, az úgynevezett Maniu-gárda gyilkosságok sorát követte el. 1944. augusztus 23. és november 6. között jogalap nélkül működő internálótáborokba hurcolták a magyarságot. Az ország területén összesen 36 ilyen láger működött, az ügyvezetés a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott.

Észak-Erdélyben 1944 szeptemberétől irredentizmus vádjával (azonban bizonyítottan etnikai hovatartozás alapján) kezdték meg a magyar lakosság internálását. 1945. februárban Molotov utasította a román hatóságokat, hogy az őshonos magyarság internálását állítsák le, azonban változás az ügyben nem történt. Az első lépéseket az elhurcoltak szabadon bocsátása érdekében a Magyar Népi Szövetség tette, majd a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője 1945 tavaszán folytatta a foglyok felkutatását. 1945. május 14-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi és romániai képviselője jelenlétében Magyarország 56 foglyot (akikkel a magyar hadsereget egészítették ki) átvett Romániától. Összegezve Benkő Levente szavaival: „Az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás szándékos összemosásával terebélyesedett ki az internálás Erdély teljes

magyar és német nemzetiségű őshonos lakosságára... az intézkedéssorozat akár etnikai tisztogatásként is értelmezhető.”

A második tanulmány Gazda József *A kálvária útján...* című írása. A tanulmány a *Répások* alcímet kapta, mely azt az indokot jelöli, amivel Románia területéről elhurcolták a civil lakosságot. Az 1944-es román átállást követően az Észak-Erdélybe hazatért, katonai szolgálatot már nem teljesítő, de katonakorú férfi lakosságot répaszedés indokával a hatóságok begyűjtötték. A begyűjtést tömegmészárlás és rekvirálás kísérte. Az elhurcolást a lakosság esetenként megvesztegetéssel tudta elkerülni, román hitvallással.

Az 1942-ben Dél-Erdélyben létesített földvári hadifogolytáborban 1943 folyamán még orosz foglyok raboskodtak, 1944 ősztől már magyarok és németek ezreit tartották itt fogva. Közép-Európa legnagyobb elosztó tábora működött Foksányban, ahová Magyarországról is nagy számban érkeztek. Innen indították tovább a munkára alkalmas foglyokat a Szovjetunióba. A szerző Tighina táborát emelte ki a Szovjetunió sok száz hadifogolytáborához, ezt ugyanis a magyar civil elhurcoltak számára hozták létre 1944 késő őszen. Visszaemlékezésekben olvashatunk a táborokban uralkodó borzalmas körülményekről, a kitörő járványok okozta szenvedésekről, az átélt kínzásokról és az egyéni sorsok alakulásáról. Gazda József szerint a Kárpát-medencei magyarság elhurcolása egy összehangolt akció volt, melynek egyik részeként tekinthetünk az Észak-Erdélyben történetekre. Az áldozatok száma jelentősen meghaladta a fronton elesettek számát, a magyar férfilakosság közel felét elhurcolták.

Az egység utolsó írása Murádin János Kristóf tanulmánya *Valóság és propaganda, Erdélyi magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1949)* címmel. Az erdélyi magyar és német civil lakosság elhurcolása 1944. szeptember-októberben a magyarok deportálásával indult el, ez körülbelül 20 000 civil fiút és férfit érintett. Ezt követte 1945-ben a szász és sváb közösségek elhurcolása, számuk a bánági, partiumi és belső-erdélyi területekről összesen 70 000 főre tehető. A magyarság kiszállítása a harcok állásának függvényében változott, szakaszos volt. Azokon a helyeken, ahol az áttérés nehezen ment, tömeges elhurcolásról beszélhetünk. Az Észak-Erdély területéről elhurcoltak esetében létszámkiegészítésről lehet szó.

84 táborban voltak erdélyi magyarok, a legtöbbjüket az Urál déli lábánál lévő táborokba szállították, ahol erdei fakitermelésen, szénbányákban és építkezéseken dolgoztatták őket. A foglyok másik csoportját az Azovi-tenger melletti Taganrogba, illetve a Krím-félsziget nagyvárosaiba vitték. A tábori életről propagandacikkek jelentek meg, melyekből az otthon maradtak egy idealizált helyzetről tájékozódhattak. A foglyok között kialakuló román–magyar barátságról, a tábori élet kulturális eseményeiről szóló cikkek felmagasztalták a tábori életet. Mindeközben a légerekben is folyt a propaganda, mellyel igyekeztek a foglyok körében népszerűsíteni a kommunista ideológiát. Rendszerek voltak a táborokon belül az antifasiszta előadások, ezen kívül úgynevezett kultúrbarakkokat hoztak létre, ahol a pártlap felolvasásával történt a politikai átnevelés. A foglyoknak kedveztek a különböző ünnepek megtartásának engedélyezésével ezeket sajátosan értelmezték és természetesen ekkor sem maradhatott el az eszmék terjesztése. Az engedményektől eltekintve a tábori élet borzalmas volt, a fogságba kerültek közül 5-6000-re tehető a halottak száma, ebből 40% már a fogság első évében elhalálozott. A legsúlyosabb évnek 1945 tekinthető, ekkor halt meg ugyanis a foglyok 51%-a, mintegy 3300 fő. Az első hazatérő csoport 1945 tavaszán indult el, 1953-ig több fogolycsoport is hazaérkezett.

A tanulmánykötet második tematikai egysége Délvidék helyzetét mutatja. Az első írás Csorba Gyula *Délvidéki magyarok szovjet lágerekben* címmel került közlésre. Az elhurcolt délvidékiek számáról máig nincs pontos adat. A magyar foglyokat politikai elítélteként és hadifogolyként a GULÁG és GUPVI táboraiba, a németeket jóvátételi munkára hurcolták el. A legtöbb fogoly először romániai táborokba került, majd onnan szállították őket tovább a Szovjetunió területén működő lágerekbe. A Bácskában és a Bánátban 1944 őszén hozzákezdték a gyűjtő- és kényszermunkatáborok létrehozásához. Az 1944. november 17-én kelt és a zentai katonai városparancsnokságnak megküldött parancs értelmében megkezdődött a német és magyar lakosság fogolytáborba gyűjtése és szállítása. Ekkorra már Vajdaság-szerre léteztek kényszermunkatáborok. A magyarokkal szembeni bánásmód ellentmondásos volt ugyan, de fokozatosan enyhült. A németeket kollektív jogfosztottságra ítélte az AVNOJ 1944. november 21-i rendelete, munkaszolgálatra való kötelezettsége ekkor még csak a 16-60 év közötti német férfiaknak volt. A német lakosság nagy része elmenekült, a hátra maradt munkaképtelen lakosságot 1945 januárjában internáló- és megsemmisítő táborba küldték. 1944–1948 között nyolc megsemmisítő tábor működött, a kényszermunka- és megsemmisítő táborok módszereikben nem különböztek. Körülbelül 12 000 németet deportáltak a Donyec-medencébe, bányamunkára. Sokan azok közül, akik túléltek a tábori évek megpróbáltatásait, a hazaúton veszítették életüket. Az utolsó deportált csoportot 1949 végén indították el, ők Frankfurtba érkeztek, ugyanis származásuk miatt nem térhettek vissza Jugoszláviába. Csorba Gyula egy túlélő beszámolójával zárja tanulmányát, mely jól példázza a hazatérők további hányattatott sorsát.

A következő tanulmány Matuska Márton *A Sajkás-vidék magyartalanítása*, a dél-bácskai úgynevezett Sajkás-vidék 13 településén a magyarság ellen elkövetett rémségeket taglalja. A történeti bevezetőben megtudhatjuk az elnevezés eredetét és a térség történelmi fontosságát. A XVIII. században betelepítés során szerbek érkeztek a vidékre, politikai és egyházi szervezeteket kaptak. A magyar lakossággal folyamatosan feszült volt a viszonyuk, az ellenségeskedés a magyarság szempontjából fontos időszakokban (1711, 1848) vérengzésekhez vezetett. 1918-ban a térség szerb területei csatlakoztak a Szerb–Horvát–Szlóven Királysághoz, mely államalakulat nyíltan kisebbségellenes volt. 1942-ben Tito partizánjainak célja a magyarok megritkítása volt, amit a katonai közigazgatás bevezetése elősegített. Az egyik egykori szarajevói merénylő, Vaso Čubrilović tanulmányt készített, melyben kifejtette, hogyan kell megszabadulni a kisebbségektől, s ezt 1944. november elején átadta Titónak. Ebben az szerepelt, hogy a Bácskát meg kell tisztítani a nemzeti kisebbségektől. A szerző által felsorolt 13 településen végbement vérengzésekről olvashatunk, melyek forrásául beszámoló és emlékkiadványok szolgáltak. A helységek levéltári dokumentumainak áttanulmányozása még nem történt meg, így az áldozatok száma csak becslést érte, de elmondható, hogy az 1941-ben visszacsatolt délvidéki területek minden települése érintett volt. Ezen kívül érintettek voltak azok a helységek – többnyire a nagyobb városok – is, ahol a magyarság kisebb arányban élt.

A harmadik egység a kárpátaljai és felvidéki elhurcolásokról szól. Az első tanulmány Dupka György írása, mely a *Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a helyi magyarok, németek internálása és megtorlása az NKVD jelentések tükrében* címet viseli. A magyar 1. hadsereg nem tudta megtartani Kárpátalját, 1944. október 27-én a szovjet erők elfoglalták Ungvárt. Ezzel megindult a térségben a megtorlás: az ungvári és munkácsi hadikórház súlyos betegeit megölték, a járóbetegeket Szolyvára deportálták. A szerző által szov-

jet katonai csapásként említett megtorló tevékenységek (szám szerint hét) közül az első a hadifogoly-gyűjtés volt. Csap környékéről ezrével gyűjtötték össze a civileket és viték a szolyvai hadifogolytáborba. Második a „háromnapos munkára”, illetve málenyikj robotra való toborzás. A 0036-os szigorúan titkos parancs értelmében sor került a magyar és német civil lakosság elhurcolására. A kollektív bűnösség elvét alkalmazva, a katonaköteles magyarokat és németeket fogolytáborokba szállították. November 2-án a Városparancsnokság 2. számú parancsa alapján pedig három napos munkára hurcolták el a magyar és német hadköteles korú civileket, megközelítőleg 23 000 főt. A harmadik csapás a németiség jóvátételi munkára kötelezése volt. 1944. december 16-tól a munkaképes német lakosságot a Szovjetunióba internálták, ez érintette Kárpátalja, Románia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia német lakosságát. Negyedikként a statáriumiok létrehozása szerepel, ügykörükbe a megszálló hatóságok, a rendőri és csendőri szervek tagjai, azok a polgári személyek tartoztak, akik ezeknek a hatóságoknak a munkáját elősegítették, illetve hátráltatták a Vörös Hadsereg propagandamunkáját, vagy a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa munkáját. Büntetési tételek: 1-től 10 évig terjedő börtönfogság, golyó általi halál és vagyonelkobzás. Ötödik a szovjetellenes elemek begyűjtése és letartóztatása, mely több elfoglalt országot és a hátszámot is érintette. Összesen 215 540 főt tartóztattak le, német, lengyel, magyar, szlovák, olasz nemzetiségűeket és Szovjetunióbeli állampolgárokat. Hatodik a német és magyar családok kitelepítése, míg hetedikként a politikai repressziót taglalta. A szerző kiemelte, hogy ugyanolyan fontos a kommunizmus áldozatairól is szót ejteni, mint a holokauszt áldozatokról, ugyanis mindkét diktatúra milliók haláláért felelős.

A soron következő tanulmány Kosztyó Gyula *Megszállás, terror, elhurcolás, Szovjet berendezkedés Kárpátalján (1944–1950)* című írása. 1944. április 1-jétől Kárpátalja hadművelleti területnek minősült. A szovjet megszállással egyidejűleg zajlottak a tisztogatások, melyeket a SZMERS, azaz a szovjet katonai kémelhárítás végzett. A magyar katonai vezetőket a kivégzés várta, a magyar és német hadköteles férflakosságot pedig elhurcolták. Az elhurcoltak számát csak megbecsülni lehet, körülbelül 30–40 000 főre teszik. Az elhurcolások hatásának tudható be az is, hogy 1944–1946 között jelentősen csökkent a magukat magyarnak vallók aránya Kárpátalja területén.

A térségben megindult a kommunista propaganda, az ideologizálás és a politikai agitáció, a legfőbb cél a hamis tudat kialakítása, a nemzeti emlékezet korlátozása és a külvilágtól való elszigetelés volt. Komoly besúgóhálózat jött létre, melynek következtében a magyarság megosztottá vált. A kolhozosítás meggyorsítása érdekében agitációra került sor, illetve kádereket telepítettek le. Az orosz nyelv fokozatosan teret nyert, ezzel párhuzamosan megszűntették a magyar nyelvű középiskolai rendszert és felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást. Az oktatási színvonalat nagyban befolyásolta a terület elszegényedése, a családok olyan anyagi helyzetbe kerültek, hogy az iskoláskorú gyermekeknek nem tudtak ruhát és lábbelit venni. A körülmények hatására az 1947-es tanév végére a magyar lakosság beiskolázottságának aránya nagyon alacsonyra csökkent. Azonban a hatóságok intézkedései ellenére nem sikerült a magyarságot asszimilálni. A kárpátaljai magyarok a bezárkózást választották, valószínűleg ennek köszönhetően nem olvadtak be, noha ukrán és orosz betelepítésekkel igyekeztek felhívítani a magyarlakta területek népességét.

Molnár D. Erzsébet *Kárpátaljai magyarok és németek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1949)* című tanulmányában a kárpátaljai lakosság elhurcolását

tárgyalja. 1944 végén megindult a szovjet típusú rendszer kiépítése Kárpátalján, továbbá elkezdődött a 18–50 év közötti magyar és német lakosság hadifogoly- és munkatáborokba való szállítása. A begyűjtés alkalmával a román, ruszin és ukrán nemzetiségűeket elengedték, míg a magyarok és németek deportálása megindult. Ebből a kutató arra következtet, hogy etnikai tisztogatásról lehetett szó. A megkérdezett tanúk elmondása alapján az is kiderült, hogy a görögkeleti vallásúakat nem hurcolták el, így megesett, hogy a görögkeleti vallású magyarok mentesültek az elhurcolás alól. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a szovjet vezetés nem volt tisztában azzal, hogy a magyarság körében is elterjedt volt a görögkeleti hit, így szemükben, aki e felekezet tagja volt, szlávnak számított, tehát nem deportálták. A lakosság begyűjtésekor figyelmen kívül hagyták a korhatári előírásokat. A foglyokat gyalogmenetben indították el, először Szolyvára, majd innen vasúton a Szovjetunióba. A GUPVI légereibe kerültek, ahová ítélet nélkül kerültek a foglyok. 1944 decemberében indult meg a németek elhurcolásának második hulláma, ekkor a célállomás a Donyec-medence volt. A háború végével azonban nem szűnt meg a kárpátaljai magyar lakosság elleni retorzió. 1947-ben rendeletet hozott a hatóság, melynek értelmében a katonaköteles korú fiatalokat be kell iskoláztatni, majd az iskola elvégzését követően három év munkára kell fogni a Donyec-medencében. 1948-ban 3500 18-19 éves fiatalot mobilizáltak, 1947–1949 között összesen 12 000 főt érintett a kényszermunka végzése, s ez a kötelezettség 1952-ig fennállt. Molnár D. Erzsébet összefoglalójában hangsúlyozta, hogy az 1944-es elhurcolás etnikai alapon történt, a munkaszolgálaton a magyarság felülreprezentált volt, mindezek céljának a magyarok meggyengítése tekinthető.

A következő tanulmány Kőteles László *Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén* című írása, mely az akkori csehszlovák területekről való deportálás kérdéskörét tárgyalja. A Szovjetunió és Csehszlovákia között nem alakult ki a végleges határ, így történhetett meg, hogy csehszlovák területekről is elhurcolták a lakosságot. A térségben akárcsak Kárpátalján, a fő cél a magyar és német férfilekosság eltávolítása volt. Az elvégzett kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a deportálások követték a szlovák–magyar etnikai határt, ezt támasztja alá az a tény is, hogy a magyar többségű községekből nagyobb számban hurcolták el a lakosságot. A tömeges deportálásokra 1944. november és 1945. február között került sor, 1944 decemberében a Vörös Hadsereg szlovák területre lépett. 1944. december 1-jétől indult el a deportálás első hulláma, ekkor vitték el a magyar hadköteles férfilekosságot „háromnapos munkára” Szolyvát, a Vereckei-hágót érintve a szabari gyűjtőlágerig. A második hullám 1944. december 6-án indult, a harmadik 1945 februárjában, ekkor a Kassán túli területekről szedték össze a lakosságot. 1945 júniusáig megtörtént a foglyok átszállítása a gyűjtőtáborokból a végleges munkatáborokba. A szlovák nyelvet jól beszélők megmenekülhettek a deportálástól. A légerekben jellemzően az első hónapokban volt a legnagyobb a halálozási arány. 1945 júliusa és 1949 között az elhurcoltak meghatározó része hazatérhetett. Az első hazatérők 1945 őszén érkeztek, ők voltak a munkaképtelenné nyilvánítottak. Leghamarabb a kárpátaljai lakosokat engedték haza, mivel ők szovjet állampolgároknak minősültek. 1950-től Csehszlovákia nem fogadott foglyokat, így a felvidéki magyaroknak más országon keresztül kellett elintéznük a hazajutást. 1990-től hozták meg az első kárpótlásról szóló törvényeket. Az érintett területről összesen 16–20 000 főt deportáltak a Szovjetunió légervilágába.

A negyedik tematikai egység a trianoni határokon belüli területeket, a hadifogoly-ügy nemzetközi megítélését és a nők helyzetét tárgyalja.

Bognár Zalán *Hadifogolyként vagy internáltként?* című tanulmányában a magyarországi civil lakosság tömeges elhurcolásával foglalkozik. A második világháború után a magyar társadalom egyik legfontosabb ügye a fogságba került katonák és civilek hazahozatala volt. A második világháborús 172 000 km²-es, közel 15 milliós lakosságú Magyarország területéről mintegy 1,2 millió fő került fogságba. A mai ország területére vetítve ez a szám 900 000 fő. A civil lakosság elhurcolása háromféle indokkal történt, kétféle státuszban: hadifogoly, illetve internált státuszban. A hadifogolyként elhurcoltak hadifogoly-létszámkiegészítés és etnikai tisztogatás, az internáltként elhurcoltakat német származásuk indokával deportálták a GUPVI lágereibe. A szerző a tanulmányban ábrával segíti a légerrendszer felépítésének könnyebb áttekinthetőségét, melynek köszönhetően megérthető az alapvető különbség a GULÁG és GUPVI lágerei között.

A hadifogoly-létszámkiegészítés felsőbb utasításra, vagy helyi döntés eredményeként született. Felsőbb utasítás következtében hurcolták el például Budapest hosszúra nyúlt ostromát követően a fővárosi és környékbeli civil lakosságot. Helyi döntéseket szintén az elhúzó harcokkal lehet indokolni, Debrecenből és Nyíregyházáról a tisztántúli páncélos csata miatt szedték össze az embereket. Etnikai tisztogatáson az 1938–1941 során visszacsatolt területeken való elhurcolást értjük. Etnikai tisztogatás áldozatává vált a Felvidékről elhurcolt magyar és német lakosság, valamint a Románia és Kárpátalja területén összefogdosott és deportált magyarság, illetve németség. A német származás indokával elhurcoltak Románia, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és Bulgária területéről kerültek ki. Az érintett országok munkaképes német lakosságát jótételei munkára a Szovjetunióba irányították. Az eddigi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a korabeli Magyarország területéről a hadifogoly státuszban elhurcolt civilek száma 210-260 000 fő, az internáltaké 50-70 000, tehát összesen 260-330 000 magyar állampolgárt hurcoltak el málenkij robotra a GUPVI lágereibe.

Az egység második tanulmánya Majorszki András munkája *Málenkij robot. Ondiak kényszer munkán a Szovjetunióban (1945–1947)* címet viseli. Az írás a ma Szerencshez tartozó Ond település lakosságával szembeni intézkedéseket ismerteti. Ahogy a korábbi példákban, itt is elmondható, hogy burkoltan ugyan, de a magyarságra a kollektív bűnösség elvét alkalmazták. A magyar egységek decemberben hagyták el a falut, a románok bevonulásával elkezdődött a terror időszak. A visszaemlékezők szerint a legnagyobb felelősség a falu jegyzőjére hárult, ugyanis az összeírást és begyűjtést végző szovjet tiszt munkáját a jegyző, vagy a helyi vezető segítette. Hozzá kell tenni, hogy kényszer hatására tették mindezt, de ez a tény az itthon maradt családtagoknak az irányukba tanúsított megítélésén nem változtatott. 1945. január közepén elkezdődött a munkaképes lakosság összeírása, majd az összegyűjtése január 20-tól. Az 1944. december 22-én kiadott 0060-as szovjet hadparancs értelmében a teljes munkaképes német lakosságot össze kellett gyűjteni, ez a térséget azonban nem érintette, hiszen itt kevés volt a német származásúak száma. Emiatt áttértek a német nevéek begyűjtésre, majd miután látták, hogy nem lesz meg a kellő számú fogoly, magyarokat és más nemzetiségűeket is elvittek. Az összegyűjtötteket Szerencsre szállították, ez körülbelül 300 főt érintett, majd innen elindult a menet a Miskolc–Füzesabony–Biharkeresztes–Brassó–Foksány útvonalon. 1945. február 18-án érkeztek meg a céltáborba a Donyec-medencei Vorosilovgradba.

Az első betegszállítmány 1946-ban érkezett, majd 1947 folyamán több csoportban indultak haza foglyok. Az ondiak 33 hónap szenvedés után 1947 októberében térhettek

haza, más elhurcoltak sorsán osztozva nekik is át kellett élni a hazatérés viszontagságait, az ellenőrzéseket, a megfigyeléseket és megfélemlítést. A visszaemlékezésekből felépített tanulmány betekintést nyújt az egykori foglyok átélt borzalmaiba, hiteles képet adva e közösség tragédiájáról.

A soron következő tanulmány Márkus Beáta *A „Sváb Törökország” szovjet megszállása (1944–1945)* című írása, mely a Baranya, Somogy és Tolna vármegye területén található, etnikai határok mentén jól kirajzolható régió tragédiáját tárgyalja. E terület Magyarország legnagyobb egybefüggő német településterülete. A XVIII. században érkeztek ide németek spontán betelepüléssel és irányzott betelepítéssel. A népesség nemzeti aktivitása jelentős volt, nagy számban csatlakoztak az anyaországi mozgalmakhoz (Volksbund, Landesjugentag), sőt azoktól anyagi és erkölcsi támogatást is kaptak. Ebből eredően konfliktus alakult ki a magyar lakossággal. A német férfilakosság német alakulatokban szolgált, jelentős részük kényszersorozás miatt, de emellett több ezer fő jelentkezett önként a Waffen SS kötelékébe. A térséget a 3. Ukrán Front foglalta el Jugoszlávia felől érkezve 1944 októbere és decembere között. November 25–26-án elindult Mohács elfoglalása, a harcokban megsemmisült hidat a térség lakossága építette újjá kényszermunka keretében. A helyben végzett robot mentette meg a helyieket a Szovjetunióba való elhurcolástól. Mohácson internálótáborot hoztak létre, ahová a hitlerista, nyilaskeresztes, imrédista „elemeket” szállították. 1945. január 20. után kezdődött a málenkij robotra való toborzás, elsősorban a németeket gyűjtötték, bevagonírozásukra január végén került sor. A német származás értelmezése jelentős különbségeket mutat, volt ahol német nevéket is elvittek, de olyanokat is, akinek a házastársa volt német. A szerző szerint jól kirajzolódik az, hogy az elhurcolások háttérben a térség etnikai homogenitása állt. A magyar hatóságok együttműködése arra enged következtetni, hogy így akartak megszabadulni a gondot jelentő németiségtől. Ezek az intézkedések morálisan nem elfogadhatók. Márkus Beáta szavaival összegezve: „...talán elfogadhatóbb nézet volna, hogy a magukat magyaroknak vallók németként való elhurcolása tévedések és helytelen intézkedések eredménye volt, az elhurcolás pedig minden esetben igazságtalan.”

Stark Tamás *Az emigráció küzdelme a magyar foglyok kiszabadításáért* címet viselő írása az 1950-ben megjelent *Fehér könyv* létrejöttének körülményeit és jelentőségét vázolja. A szerző elmondása szerint a '80-as években találkozott a kötettel, melyről kiderült, hogy a szerkesztője Palásthy Rezső. Felvéve a szerkesztővel a kapcsolatot, megismerte a könyv keletkezésének történetét. Palásthy Rezső két évig volt Szovjetunióbeli fogságban, 1947-ben hazatért, majd 1949-ben nyugatra menekült. Neki tulajdonítható a *Fehér könyv* alapötlete. 1948 novemberében az emigráció tagjai létrehozták a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségét, célként a Magyar Honvédség emigrációba került tagjainak összeírását határozták meg. Egy folyóiratot is megjelentettek, melynek címe *Hadak Útján*. A közösség több tagja a *Hungária* című lap szerkesztőbizottságába tartozott, a lap az emigráció által legolvasottabb újság volt. Még 1948-ban létrejött a Hadifogoly Szolgálat, mely felhívást tett közzé a nyugat-német rádiókban adatszolgáltatást kérve a magyaroktól. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége gyűjtötte össze a beérkező adatokat, s továbbította a *Hungáriának* és a Hadifogoly Szolgálatnak. Ezen adatok feldolgozásából született a *Fehér könyv*. A kötet a szovjet fogságba került magyarok sorsát tárja fel, első két fejezete statisztikai adatokat tartalmaz, további öt fejezet a fogolysorsot mutatja be, továbbá listázza azokat az orosz táborokat, ahol magyarok tartózkodnak. 620 000 főre

becsülték az elhurcolt magyarok számát, ebből 50% civil, 219 000 fogoly nem tért vissza, 100 000 fő valószínűleg már ekkor halott lehetett. Stark Tamás a közölt adatokat elfogadja, ugyanakkor a civil lakosság arányát becsülte kevesebbre. A nyugati világ összes vezetőjéhez eljuttatták a könyvet, nagy hatást váltott ki. 1948-tól az USA megpróbálta elérni az ENSZ-nél, hogy különbizottság foglalkozzon a Szovjetunióban működő kényszermunkával. 1951-ben egy háromtagú bizottság alakult, melynek munkáját Palásthy Rezső segítette. Az 1953-ban megjelent jelentés hatására megindult a magyar foglyok hazaszállítása. Nem állítható, hogy szovjet kormány a *Fehér könyv* miatt hozta meg döntését a magyarok hazaengedéséről, de a tanulmányból jól látható, hogy az emigráció, ami módjában állt, mindent megtett a foglyok érdekében.

A kötet utolsó írása Tóth Eszter Zsófia *Magyar nők a GULÁG-on*. Ebben megismerjük a nők sorsának alakulását a lágervilágban. A téma szakirodalmából vett statisztikai adatokkal szinte pontos képet kaphatunk az elhurcolt és fogolyként tartott nők számarányáról, a hazatértek számáról. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy a nők fizikális és verbális megalázásoknak voltak kitéve. Ugyanakkor pozitív tapasztalatokról is beszámoltak a hazatérők, melyek az orosz örökkel átélt élményeket idézik. A GULÁG-ot megjárt nőkre általánosan elmondható, hogy a megpróbáltatások testben-lélekben egyaránt megviselte mindannyiukat, de a lelki sebek örök nyomot hagytak.

A tematikai beosztáshoz kapcsolódó észrevételen kívül ki kell térni arra a hiányosságra, mely a tanulmányok legnagyobb részét érinti: mindössze két tanulmányhoz csatoltak a szerzők irodalomjegyzéket. Összességében elmondható, hogy bár az egyes tanulmányok eltérő súlypontúak és – esetenként – minőségűek, a magyarság és magyarországi némettség kényszermunkatáborokba való elhurcolásának témaköre iránt érdeklődő olvasónak ajánlható a kötet. Az egyes tanulmányok nagyban hozzájárulhatnak a kérdéskörök további kutatásához, tudományos vizsgálatához.

Kocsis Annamária

STARK TAMÁS

FORRÁSOK A MAGYAR POLGÁRI LAKOSSÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ELHURCOLÁSÁRÓL

(MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 496 o. ISBN: 978-963-4160-7-62)

A közelmúltban látott napvilágot Stark Tamásnak a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról szóló dokumentumgyűjteménye.¹ A szerző évtizedek óta foglalkozik a Közép- és Kelet-Európát érintő kényszerű népességmozgás történetével és a szovjet fogságba került magyarok sorsának felkutatásával. Ismerve a témában való jártasságát, valamint számos hazai és nemzetközi publikációját, felmerül a kérdés, vajon a témával kapcsolatban megtudhatunk-e még újat, eddigi ismereteinket mennyiben egészítik ki az újabb levéltári források. Az utóbbi években ugyanis számos visszaemlékezés, tanulmány és monográfia mellett több forráskiadvány is hozzájárult a kérdés mélyebb

¹ *Stark Tamás*: Az „...akkor aszt mondták kicsi robot”. – A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében. Budapest, 2017.